

Radikális kertészek – anarchista kertek

■ A városi falakat, tetőket meghódító, áthelyezhető mobil- vagy mikrotertek létesítésével foglalkozó kertművészet mellett egyre nagyobb figyelmet követel az akcióművészetet a gerilla harcmodorral ötvöző, radikális városi kertészek tevékenysége. Az urban art különféle kategóriákba sorolt (guerilla gardening, plant street art, green street art, biograffiti, mossgraffiti, urban agriculture, community garden stb.) zöldhajtása olyan művészeti kezdeményezéseket terel egybe, amelyek a város elhanyagolt zöldterületeinek, paragon heverő köztes tereinek (legyen az beépítetlen foghíjtelek, járdaszegély, üres beton virágvályú, vagy sávelválasztó földdarabka) újjáélesztését, újrahásznosítását tűzte ki célul. Az így létrejött kert, park vagy növényinstalláció egyúttal köztéri alkotás is. Más, szintén a public art műfajba tartozó művekkel együtt „a társadalmi nyilvánosság tereiben és annak problémáihoz kötődő, kötetlen műfajú, legtöbb esetben helyspecifikus és minden esetben kontextusfüggő” művészi produktum.” A kertteremtés aktusa pedig „művészek bevonásával, vagy művészek kezdeményezésre létrejövő, viszont elsődlegesen a nem művészet-orientált közönségréteget megcélzó illetve bevonó, s a közönség felőli visszacsatolás igényén alapuló tevékenységnek”¹ minősül.

A galéria téren kívül zajló akciókat sok esetben bürokrácia és intézményellenes attitűd jellemzi. Mindez úgy hangzik, mintha ez az alig néhány év alatt szinte az egész világon elterjedt és egyre népszerűbb (sőt mondhatnánk felkapott, divattossá vált) műfaj sem kerülhetné el a beskatulyázást, pedig a legnagyobb vonzereje talán éppen az illegitím voltában rejlik. Más street art műfajokhoz hasonlóan éles társadalomkritika nyilvánul meg térformáló, térszervező akcióikban: közvetlen környezetünkhöz való viszonyunkat veszik górcső alá, akár a minket körülvevő természeti környezetről, lakótérről, tágabb értelemben véve lakóközösségről, akár a közösségi területek használatának módjáról van szó.

A urbánus kertészkedés változatos formái a megvalósítandó célokhoz igazodnak. Az elhanyagolt zöldfelületek rendbetételére szerveződő, környezetszépítő szándékkal létrehozott zöld foltok, díszkertek mellett a közösségteremtő pihenőkertek és a városon belüli növénytermesztésre alkalmas vetemények, gyümölcsösök kialakítása az a három fő irányvonal, melyekre a művészeti kísérletek számtalan alváltozatát felfűzhetjük. A kisebb díszkertek létrehozásával, cserepes növények újszerű kontextusba helyezésével, virágültetéssel foglalkozó „városszépítő” gerillakertészek az élhetőbb, kellemesebb környezet megteremtéséért, egy adott természetdarabka (esetenként fa) megmentésére szerveződnek.² Taktikájukat a már említett gerilla harcmodor jellemzi, bár kisebb gesztusokkal operálnak, s a járókelők szemében akár „láthatatlan” is maradhat a mű, ha az eredeti állapot helyreállítása jól sikerül.

Az átlag városlakó szemében vandalizmusnak minősülő graffiti, stencilezés vagy plakáthackelés műfajával ellentétben a gerillakertész „sosem rombol, hanem épít-szépít, átalakít, újrahásznosít.”³ foglalja össze tömören a gerilla kertészek

1 Stiles, Christine: *Concerning Public Art and „Messianic Time”* nyomán Bodor Judit. Lásd: <http://www.artpool.hu/Research/fogalom/publicart.html>

2 A fásorok vagy egy-egy idős fa megmentésére irányuló akciók mellett nálunk ilyen például a könnyedebb hangvételű *Últess!* projekt, ami a közlekedési táblák tartóoszlopába illesztett virágpalánták elhelyezésére buzdít (ld. www.ultess.uw.hu). A gerillakertészek Tokióban sem ászóval hódítják meg az elvadult területeket, inkább a betontengerből foglalják vissza, cserepes és dézsás növények kihelyezésével. A cserepekkel telezsúfolt járdaszegélyek vagy bejáratok körül mobil parkok, díszkertek születnek. Bővebben: <http://pingmag.jp/2008/01/10/real-vs-fake-nature-in-tokyo/>

3 Kőlcsey nyomán az „Áss. Alkoss. Gyarapíts.” a magyar gerilla kertészeket összefogó Zöld Vadművelet jelszava, mely 2007 óta a *Hegyalja Fesztivál* égíse alatt tevékenykedik. Minden évben meghirdetett, az egész országra kiterjedő hadműveletüket a környezetvédelmi világnap (jún. 5.) tájkára helyezik.

Az ideai zöldítési akció a *ZéroCo2* fedőnév alatt fut és 2009. június 16-ig tehetik fel a fesztivál honlapjára a régi és új gerillacsoportok az ideai akcióikról készült képes élménybeszámolókat.

első gyakorlati kézikönyvét⁴ jegyző RICHARD REYNOLDS, miközben azt is tudatosítja az önként vállalkozókban, hogy: „de azért még éppúgy illegális”. A „határok nélküli kertészkedés”, ha mégoly pozitív szándékkal történik is, valójában határsértő akció, hiszen jog szerint más tulajdonában lévő területen folyik. Az eddigi akciók tapasztalatainak felhasználásával Reynolds rendkívül tanulságos és szórakoztató útmutatót készített a leendő kertalkotók számára. A lelkes önkéntesekből verbuválódó gerilla csapatok (és az egyéni partizánakciók) a jól előkészített, célzott támadás és a még gyorsabb visszavonulás stratégiáját alkalmazzák. A magyar fiórintézmény, a ZÖLD VADMŰVELET rövid szabályzata is Reynoldsén alapszik, aki egyébként 2009 tavaszán személyes jelenlétével lelkesítette a hazai radikális zöldítők növekvő taborát⁵. A legkevésbé sem erőszakos, ám elkötelezett gerilla kertészek előszeretettel használják a hadászat fogalomkészletét⁶. Az inkább humoros, mint militáns hangvételű eligazítás elsősorban a rugalmas, cselekvőkész, fiatalabb generációkat szólítja meg. A mozgalom fontos célkitűzése, hogy közösségteremtő, környezetformáló művészeti akciókkal, a fenntartható fejlődés városi lehetőségeinek kutatásával és a mindezekhez kapcsolódó önálló döntések meghozatala révén aktív közreműködésre és felelősségteljes magatartásra nevelje az újabb generációkat. A gerilla kertészek anonim (vagy fedőnév alatt: Reynolds könyvében keresztnévvel és tagsági számmal) tevékenykednek, s bár személyes önkifejezésre is lehetőséget ad a terep, a gyakorlati célok ezt többnyire háttérbe szorítják. A produktummal egyenértékű kertalkotó folyamat fotókon, videókon rögzítve, a világhálóra is felkerül, ahol egy virtuális közösség, művészcsoport közös akciónak részét képezi⁷.

Eszközkészletük, taktikájuk azonban számos olyan elemet tartalmaz, amely a környezettudatos, öko-művészet (ecological art) képviselőinek munkáiban (néhány esetben már jóval koráb-

4 Reynolds, Richard: *On Guerilla Gardening. A Handbook for Gardening Without Boundaries*. New York, 2008. www.guerillagardening.org

5 Richard Reynolds a Studio Metropolitana és a British Council szervezésében érkezett Budapestre, hogy az *Urbitalis Majális* keretében „továbbképzést” tartson a *ZéroCO2* akcióra jelentkező helyi gerillacsoportoknak. A 2009. május 18-án, a margitszigeti Holdudvarban tartott előadás után, lelkes önkéntesek kíséretében a közönség által megszavazott helyszínen, a Ferenciek téréen gyakorlati bemutatót rögtönzött, amelybe a járókelőket és a környéken lakókat is bevonta. A kamerák keresztüztüében véghezvitt, titkosnak épp nem nevezhető, ám mindenképpen illegális akció a szervezők reményei szerint számos új hívet vonz az önkéntes kertészkedők taborába.

6 A eligazítás, sorozás, toborzás és a verbuváló muzsika a főhadiszállás mellett, a szabályzatban a terület felderítése, a háborús övezet megtisztítása, a kerti kiképzőtáborban előnevelt növények tűzvonalba küldése is szerepel.

A szabályzat hangvétele inkább ironikus, mint militáns: <http://ultess.uw.hu/>

7 A már említett két weboldal mellett különösen sok képet közöl a rendkívül aktív berlini gerillák oldala: http://www.gruenewelle.org/bilder_en.html

ban) is tetten érhetünk: Alan Sonfist *Idő-tája* (Time-Landscape, New York, 1965-től) vagy a Harrison házaspár *Jövő kert* (*Future Garden*, 1996, Bonn) projektjei szintén az őshonos növényzet, a kultúra előtti természeti táj visszatelepítését szorgalmazzák. A városi kerttelepítés vagy visszatelepítés egyik kulcskérdése a megfelelő növényválasztás. A gerilla kertészek tapasztalatai is azt mutatják, hogy a leghatékonyabb az őshonos növényfajok előnyben részesítése, mert látványosabban fejlődnek és kevesebb utógondozást kívánnak, mint egy vegetáló egzóta. KATHRYN MILLER biológus kutatóként és egyetemi oktatóként szintén számos olyan ökoművészeti akciót kezdeményezett, amely a radikális kertészkedés műfajába sorolhatóak. Elsősorban azt vizsgálja, miként lehet a parlagon heverő, vagy végsőkéig kiszipolyozott területeken az eredeti vegetációt helyreállítani vagy olyan túlélésre alkalmas növényársulásokat létrehozni, amelyek a terület rehabilitációját elősegítik. Másokkal együtt újra felfedezte és népszerűsítette azt a tömörített földlabdacsoos ültető módszert, melyet ösödök óta alkalmaznak a föld minden pontján, így többek közt az amerikai indiánok is. A kiválasztott növények magvait komposzttal és agyagos földdel kemény golyóvá gyúrák és kiszáradják, majd ebben az állapotban elszórják a megfelelő helyeken. Az esővíz apránként oldja fel a földlabdát, amelyben már megindul a palánta fejlődése⁸. Ebből fejlődött ki a gerillakertészek „magbomba”-technikája, melyet nehezen megközelíthető vagy veszélyes helyeken alkalmaznak. Maghintéssel, „szőnyegbombázással” nagyobb felületek is könnyedén beültethetők, a kedvezőtlenebb feltételekhez is jól alkalmazkodó, igénytelen (vadvirág vagy fű) fajtákból. Miller a kilencvenes évek elején kezdte bombázó akcióját: a Santa Barbara-i happeninget (*Raytheon Plant*, 1992) dokumentáló fotókon nemcsak az „ültetés” aktusa, hanem a növények megtelepedése is jól követhető⁹. A felparcellázott, beépített és burkolattal lefedett, majd idegen, egzotikus növényekkel teleültetett városi táj ökológiai károsodását igyekszik helyreállítani másik kaliforniai ültető-akciója (*Subdivision*, Isla Vista, 1992). A házmaketteket formázó tömörített földbe olyan őshonos növények magvait telepítette, amelyek a házak szétesésével újra birtokba vehetik eredeti élőhelyüket. A magbomba ötlet nyomán készítette el a képzőművész-designer-aktivista, CHRISTOPHER HUME *Plant the Piece* utazó installációjának első „kézifegyverét”. A *Seed Gun* automata pisztolyt formázó, magot és a szokásos tömörítő anyagokat tartalmazó „DNS fegyver” eredetileg a gyilkosságoknak áldozatul esett richmondiak

8 Magbomba készítéséről bővebben: <http://www.pathtofreedom.com/pathproject/gardening/seedballs.shtml>
 9 Ld: http://greenmuseum.org/content/work_index/img_id-11_prev_size-0_artist_id-3_work_id-4.html



TOKODI EDINA
 Moha-graffiti, 2008, New York, Dumbo
<http://www.flickr.com/photos/tedina/3041707063/in/set-72157606038116594/>; © tedina

(Virginia, Kanada) emlékére készült kert-installáció része és már több kiállításon szerepelt¹⁰.

A bombák és fegyverek bevetésénél szelídebb eszközöket alkalmaznak a biograffiti¹¹ művelői; ANNA GARFORTH pedig festékszóró helyett például mohával dolgozik¹²: a joghurt-cukor keverékkel falra rögzített üzeneteket környezetével összhangban lévő, azt nem károsító, és idővel önálló életre kelő műnek tekinti, megalkotva ezzel az *öko-graffiti* (*sustainable graffiti*) fogalmát, amely nemcsak üzenetével, hanem már pusztán létével is a fenntarthatóság eszméit képviseli. TOKODI EDINA, jelenleg New Yorkban élő, magyar művész választott műfaja szintén a *moha-graffiti*.¹³ Nyugati téri installációjának mohával burkolt fémoszlopai (2004) megtorpanásra készítetik a járókelőt, mert a zajos, zűrzavaros térrel összeférhetetlennek tűnő csendes erdő mohos fáit idézik. Az utóbbi években készített, meg-hökkentő helyeken (villanyoszlopon, kirakatüvegen, építési területet körülvevő, ideiglenes kerítésen), váratlan szituációban felbukkanó stencillel készült, mohafigurái emlékeket, asszociációkat hívnak elő, elgondolkodtatják a nézőt. A tűzfalakra, kapukra applikált különféle állatfigurák a városlakók, valamint a növények és állatok „együttélésének” problémáira utalnak. (*Szarvas trófea*, Coney Island, 2007, *A magyar szürke marha kizöldül*, Brooklyn, 2008)¹⁴. Tokodit is érdekli a művek utóélete, az

10 Az indítékokról és a projekt utóéletéről bővebben: <http://threemiles.typepad.com/plantthepiece/>
 11 Már csak a névazonosság miatt is meg kell említenünk GYENIS TIBOR GELLÉR B. ISTVÁNNAL, BENCZE ZOLTÁNNAL és PETÁK PÉTERREL 2002-ben alakított BIO-GRAFFITI CSOPORTJÁT, mely szintén urbanus területek arculatának alkotó módon történő módosítását tűzte ki célul. Ők azonban fontosnak látják hangsúlyozni, hogy nem zöld-aktivista tevékenységet folytatnak, mint ahogy konkrét politikai elkötelezettség sem motiválja őket: projektjeiket pusztán művészeti akcióként értelmezik. 2003-ra kiírt munkatervükben „művészeti gesztusként megfogalmazott provokatív akciókkal a várospolitika felelősségteljes alternatíváját kívánták felmutatni”. A kiültetett növénycsoportokat plasztikai formaként, azaz organikus térformaként kezelő fásítás Joseph Beuys és Pernecky Géza művészeti akcióit nevezi meg előképeknek. A közösségi és magánérdeket (sőt közművezetéseket) sem veszélyeztető kertészeti beavatkozást nem szándékoznak a hatóságokkal és a városi parkfenntartókkal egyeztetni, és egyáltalán, senkinek sem kívánják a tudomására juttatni, de a pontos dokumentálást és regisztrálást viszont alapvető feladatuknak tartják a szervezők. „Szándékunk hogy egy szelíd beavatkozással gazdagabbá tegyük épített környezetünket, és ezzel gondolkodásra sarkalljuk a fákkal szembesülő hivatalok munkatársait és a város lakóit” – fogalmazza meg a projektleírás. A 2003 tavaszára, Pécs elhanyagolt parkrészeire és üres telkeire tervezett illegális faültetési akcióra azonban nem került sor. Sajnálatos módon a *Pécs2010 EKF* programja sem támogatta a Bio-graffiti csoport innovatív kezdeményezését.

12 <http://www.erasmuspc.com/index.php?id=18835&type=article>

13 Tokodi Edina és Vályi-Tóth József projektjeit ld.: www.mosztika.com

14 A NEOZOON álnév alatt (leginkább Berlin belső kerületeiben tevékenykedő, de Párizsban vagy Brooklynban is felbukkanó) urban-aktivista, street art művész Tokodi moha stenciljeihez megtévesztésig hasonló legelésző szarvasokat és várakozó özeket imitáló szőrme-graffitijeivel egyfajta radikális városi állatkertet hoz létre. A *neozoon* fogalma a városban betelepült faunaelemeket jelöli. A művész a szőrme-graffitik mellett bundákat, kikészített állatbőröket újrahasznosítva („upcycling”), ágakon lógó, gubbasztó lajhár, medve vagy majom formájában telepíti vissza a hiányzó vadakat a városi természetbe. Bővebben: www.inhabitat.com/2009/02/07/eco-art-graffiti-neozoon-fur-animals és www.flickr.com/photos/neozoon

emberek reakciója, gondos gerillakertészként rendszeresen visszatér a tett színhe-lyére, locsolja, reparálja a mohaképeket¹⁵. A radikális kertészekkel együtt osztja azt a meggyőződést, amely szerint, ha mindenkinek lenne egy kis kertje, kiegyensúlyo-zottabb lenne viszonyunk a környezettel.

Az ATELIER ALIAS, 2001-től ATELIER LATENT¹⁶ néven újraalakuló német tájker-tész-képzőművész formáció, KATJA HEINECKE, REINHARD KREHL, BERTRAM WEISSHAAR szintén a kerthez való alapvető (emberi/állampolgári) jogot, a „Ker-tet mindenkinek!” elvet vallja, de nem a hagyományos német „Schrebergarten” rendszerben gondolkodva, hanem a kreatív, improvizatív városi tájformálásra mutatva példát. Provizórikus, mobil kertjeik kis befektetéssel, a kiválasztott helyszínen talált vagy gyűjtött tárgyakkal és növényekkel újszerű kertszituációt teremtenek. A kertelőkészítés folyamata, a helykeresésétől a majdani kertalkotó elemek felhalmozásán át a terület átalakításig éppoly lényeges, mint az általában mulandóságra ítélt kész mű. Kertimprovizációik nem az örökléteket célozzák, a pil-lanat intenzitásával hatnak. Az Atelier Alias *Hajótörött vagy Strand-kertje* (1999)¹⁷ a Spree-ből kihalászott hulladékból válogatva, a Fischerinsel egyik sással félig benőtt uszályán készült. A mobil szobrokká, szélcseggé felfűzött uszadékfa és háztartási lom poétikus-meditatív hangulatot kölcsönzött az uszály fedelzetén ülőalkalmatosságokkal kiegészített, csendes vízikertnek. A leginkább Berlinben, Lipcsében, Dessauban tevékenykedő Atelier Latent felismerte a volt kelet-német városok szocialista örökségében, a szanálásra váró lakótelepek, gyártelepek újrahasznosításában rejlő lehetőséget. A zavaros tulajdonviszonyú, vagy a város tulajdonában lévő, ám nem gondozott, elvadult zöldterületek hatalmas terhet rónak a városgazdálkodásra. Az Atelier Latent a gerillakertészeketől eltérő takti-kát alkalmazva igyekszik a városi hatóságokat bevonva, a lakótömbök bontásáig közösségi használatra „kölcsonvenni” az üresen álló lakótömbök közti zöldsá-vokat, a Weisshaar által a városszövetben keletkezett „lyukaknak” nevezett, parlagon heverő területeket. A 2000-ben Lipcsében, 2002-ben Düsseldorfban elkerített *Rejtőzködő kert* (Sprawl Garden) projekt során minimális beavatkozás-sal, de közösségi részvétellel (némi metszés, útkialakítás, dézsás növények, kerti bútor elhelyezésével) burjánzó vadonkertté alakították a lebontásra váró ház-tömbök közti bozótos területet. A kert intimitását számkódos lakat őrzi, de a kerthasználat lehetősége mindenki számára adott, a kódot bárki – aki a kertben pihenni, piknikezni, olvasni, vagy épp kertészkedni szeretne – lekérheti az Atelier Latent megadott telefonszámán. A megosztott kerthasználat lehetőségét állítja középpontba düsseldorfi „kertcsere” (*Gartenagentur*, 2002) programjuk is¹⁸. A szá-mítógépes adatbázisba felvett kertek és tulajdonosaik adatai alapján a kertet nél-külöz kiválaszthatja a számára leginkább megfelelő kerti környezetet, melyet a tulajdonossal egyeztetve közösen használ, gondoz, vagy pusztán időnként meglá-togat. Az elzárt privát kertek megnyitásával a magánszféra flexibilitását teszteli, a magán és közösségi terek viszonyát kutatja, miközben az azonos érdeklődési kör mentén új közösségeket szervez. A társas kerthasználat sikere esélyt teremt a hosszú távú együttműködésnek, az új kertközösségek megerősödésének¹⁹. Az Atelier Latent provizórikus munkái a környezet esztétikai minőségének javít-ása mellett a kertépítés és fenntartás közösségformáló erejére, egyben a radiká-lis városi kertészet másik fő irányvonalára, hívják fel a figyelmet.

Bár Reynolds történeti előzményeket is részletesen tárgyaló kézikönyvében még a 17. századi Anglia földfoglalóira (Diggers) és az amerikai telepeseknek a benn-

15 www.trendhunter.com/photos/10632/5

16 www.atelier-latent.de/html/allg/start_1_2.html

17 A Berlinben, 1997-től kezdve rendszeresen jelentkező *Temporäre Gärten* fesztivál nevéhez hűen provokatív, efemer kertinstallációknak ad otthont, ennek keretében készült a Strand-kert is.

18 A *Gartenagentur* akció az *EUROGA2002* keretében megrendezett *hell-grün 2002* kiállítás égisze alatt működött (Düsseldorf, Schloss Benrath, Hofgarten, 2002. máj. 11 – okt. 6.), melynek részét képezte az fent említett *Sprawl Garden* is.

19 A Bernard Weisshaar vezette másik műhely, az ATELIER SPAZIERGANGSFORSCHUNG, a LUCIUS BURCKHARDT történetész-szociológus és felesége által bevezetett és tanított „promenadológia” tudományát műveli. Burckhardt a nyolcvanas években elsőként vezetett a Kasseli Egyetemen városfeltáró „séta-kurzusokat”, Weisshaar pedig ma a Lipcsei Egyetemen szemináriumvezetője. A promenadológia közvetlen környezetünk, a városi táj koncentrált, tudatos megismerését tűzi ki célul. A felgyorsult élettempó, s ezzel kapcsolatban a közlekedési szokások megváltozása eltávolít közvetlen környezetünktől, az urbánus táj bennünk élő képe jelentősen átalakult. A séta eszközként szolgál arra, hogy a városi tájat új, szokatlan szemszögből lássuk, a térbeli viszonyait felfejtessük. A gyalogos bejárás során a valós térben mozogva lehetőség nyílik az adott táj topográfiai és kulturális rétegeinek megtapasztalására és az ideális tájról nosztalgikus-romantikus beidegződéseink nyomán alkotott képünk megváltoztatására, amely aztán az újraformálás igényét is feltámaszthatja.

szülött amerikaiak földjén előnevelt almafa-csemetéket eladó Johnny „Appleseed Chapman” regényes élettörténetére is kitér, a gerillakertés-zet közvetlen előzményeit elsősorban a kali-forniai Berkeley Egyetem campusának önkényes parkká alakítása és az ezt követő megtorló események, tüntetések történetében (1969)²⁰, valamint a képzőművész, LIZ CHRISTY, New York-i területfoglaló és kertépítő tevékenységé-ben látja.²¹ Christy GREEN GUERRILLAS-nak neve-zett kis csapatával megtisztított és beültetett egy foghíjtelket az akkor lepusztult negyedben (Bowery-Houston). Észrevette, hogy a kiborít-tott szemétből spontán keletkezett komposz-ton dúsan terem a paradicsom, meglátta az ebben a földben rejlő lehetőségeket. A vezeté-sével kialakított kert nemcsak haszonkertként, és a ragyogó virágágásoknak köszönhetően díszkertként, funkcionált, hanem valódi, eleven közösségi térré formálódott egy olyan közegben, ahonnan korábban mindenki menekült. A város-vezetés tehetetlenségével szemben Christy gyakorlati eredményeket hozó kertművészeti akciójával a környék rehabilitációját készítette elő. A kertet a csoport és a körük szerveződött környékbeli önkéntesek tartották fenn és tartják fenn a mai napig²². A közösségi kertek rendszere az utóbbi évtizedben még inkább megerősödött. Az egyik legkiterjedtebb hálózat az Egyesült Államok-beli és kanadai közösségi kertek szö-vetsége, az 1979-ben alapított ACGA (American Community Gardening Association), amely a csatlakozóknak lehetőséget ad a tapasztalat-cserére, miközben segítséget nyújt a kertszer-vezéssel kapcsolatos képzéshez és szponzorálási nehézségek áthidalásához is. Különösen nagy hangsúlyt fektet arra, hogy hangsúlyozza: „a szervezet mindenki előtt nyitva áll, nemre, fajra, vallási hovatartozásra, korra, bőrszínre, fogyatékoságra, szexuális orientációra, társa-dalmi státuszra, képzettségre, földrajzi, nem-zeti vagy etnikai hovatartozásra való tekintet nélkül”²³. A közösségi kert a környéken lakók békés együttélését segíti elő, az önszerveződő közösség tagjai kiléphetnek az elszigetelt-ségből és az élet más területein is segítséget nyújthatnak egymásnak. A közösségi kertépítés egyik élharcosa, a keramikus végzettségű SUSAN LEIBOWITZ STEINMAN a nyolcvanas évek végén, civilizatorikus hulladék újrafel-használásával készítette *Artscapes* sorozatá-nak első öko-szobrait, installációit. A globális

20 A BERKELEY COMMUNITY GARDENING COLLABORATIVE máig az egyik legnagyobb közösségi kertszervezet (ld. <http://www.ecologycenter.org/bcgc/>).

21 Reynolds, 2008. 97-117. o.

22 *Liz Christy Community Garden* néven a város 2005-től hivatalosan is elismerte, mint közösségi kertet, és azóta más nyilvános parkokhoz hasonló védeltséget élvez. A Zöld Gerillák ma is tevékeny gerillakertész csoportosulás, amely főként New York közelében folytat taborzó tevékenységet (ld. www.GreenGuerrillas.org).

23 <http://www.communitygarden.org/about-acga/who-we-are/history.php>

és lokális ökológiai kérdéseket érintő, a közösségi együttélés visszásságaira rámutató, hely- és közönség-specifikus művek között akadnak kert-installációk is. A környéken talált elhagyott bevásárlókocsikból, kidobott háztartási lomokból, számítógép maradványokból összeállított assemblage, organikus elemekkel, élő facsemetékkel kombinálva, egyetlen képbe sűríti az urbánus táj esszenciáját (*Power Towers* sorozat, 1994–96). A kilencvenes évektől kezdve, a környéken lakók széles körű együttműködésére építve, több közösségi kert építését kezdeményezte. Egy San-Francisco-i felüljáró alatt kialakított almáskertjének fenntartását (*Urban Apple Orchard*, 1994–94) egy évre biztosította a San Francisco Art Commission *Market-Street Art in Transit* programja²⁴. A közösségi konyhakert prototípusaként telepített Oakland-i kert (*Gardens To Go*, 2000) már hosszabb távra készült. Steinman aktivizálja a környék lakóit (az iskolások, a hajléktalanok, sokgyerekes családok mellett a környékbeli üzletek tulajdonosaival, sőt a hatóságokkal is egyeztet, már az előkészítő fázisba is bevonja őket), mivel az által-

24 Az almáskert a Santa-Rosa-i Sonoma County Museum területén újra életre kelt (*Sweet Survival – Apple Orchard II.*, 2006–2008). A formális kialakítású kis gyümölcsösben az 5 facsemete elrendezése a keresztbevágott alma magházát szimbolizálja. A kidobott szállodai ajtókat is beépítő installációban őshonos növényekkel telepítették be az ovális ágyások közti teret. A termést a múzeumlátogatók rendelkezésére bocsátják.



GANG
Játszóhely hintával (Szigetvári utca, 2008); forrás: <http://epiteszforum.hu/node/11225>

GANG
Életre kel a Lövőház utcai kert, 2007; forrás: <http://epiteszforum.hu/node/11225>



nos tapasztalat azt mutatja, csak akkor marad fenn egy kert, ha azért a közösség felelősnek érzi magát. Nem kényszeríti rá saját elképzeléseit a kertalkotókra, csak igyekszik összehangolni a felmerülő igényeket, segítséget és ötleteket nyújt az anyag beszerzéséhez, és a munka megszervezéséhez. A *Mandela Artscape* (Oakland, 1998–99) „tájműve” két forgalmas út közötti romterület rehabilitációját célozta meg. A földrengés következtében összeomlott felüljáró helyén kizárólag út és felüljárók építésénél használt, maradvány anyagokból és őshonos növényekből kialakított zóldsáv visszakapcsolta a parlagon heverő területet a városrész vérkeringésébe. A 2003-ra meghirdetett végleges területrendezés végül felszámolja ezt az alkotást is, de Leibowitz Steinman úgy véli, hogy a művészeti és kertépítő programokkal ideiglenesen rehabilitált terület is érték a környék lakói számára, akik így több évre használatba vehetnek egy szebb és hasznosabb területet. Kertjeinek és parkjainak alapvető jellegzetessége, hogy öko-installációihoz hasonlóan, háztartási és ipari hulladék (kiselejtett, átfestett gumi-belső, biciklikerek, pvc-csövek, régi ajtótokok, talpfák) újrafelhasználásával és nagyon olcsó, egyszerű barkács-alapanyagokból készülnek. A háborús generáció gyermekeként örökíti tovább tapasztalatait: a jelenlegi ökológiai (és gazdasági) összeomlással fenyegető korban az általa továbbra is érvényesnek tartott „reduce-recycle-reuse” takarékos szellemében cselekszik²⁵. Olyan módszerekre, kreatív megoldásokra hívja fel a figyelmet, melyek segítségével a kertépítésre legalkalmatlanabbnak tűnő nagyvárosi szituációban is lehetőség nyílik minimális anyagi ráfordítással, kis helyen, a környékbeliek életminőségét javító, esztétikus, egyben élelemtermelésre alkalmas, közösségi helyeket teremteni²⁶. Magyarországon az „ahol van udvar, ott születhet kert is” mottó szellemében tevékenykedő GANG csapat közösségi kertalkotói a legsikeresebbek és legismertebbek a radikális kertészeti beavatkozások területén. A GANG (DEÁK ADRIENN ÁGNES, FARKAS MÁRIA, JAGODICS EDIT, MIHALIK GABI) „városi, főként belvárosi belsőudvarok, kertek „felélesztésre irányuló önszerveződő kezdeményezés, amely a lakosság belső erejét segít mozgósítani szellemi és fizikai értelemben”²⁷. A *Lövőház, Dankó és*

25 Prigann, Herman-Strelow, Heike (ed.): *Ecological Aesthetics. Art in Environmental Design: Theory and Practice*. Basel, Berlin, Boston, 2004. 101.o.

26 Természetesen kerttelepítés előtt mindig végeznek talajvizsgálatot, elsősorban az ólomszennyeződés mértékének megállapítására – és legtöbbször esetben tiszta földet hozhatnak az emelt ágyásokba

27 <http://epiteszforum.hu/node/11225> és <http://gang-gong.blogspot.com/>

A „zöld udvarok” építéséről Kóvári Borz József filmet is forgatott (<http://koos.hu/2008/12/15/gang-kerteszek-vagyunk>, de a YouTube-on is látható. További irodalom: Szegő Dóra: *Kezdetben lesz a kert. A Gang csoport budapesti udvar-akciója*. Magyar Építőművészet, 2008/4. 24-25. o.

Szigetvári utcai belső udvarok az ott lakókkal együtt végzett átalakítását (2007) a székelyföldi fürdőépítő kalákákban szerzett élményeik inspirálták. A külső segítségre nem számító kis közösségekben ki-ki lehetőségeihez és adottságaihoz képest járul hozzá a kertépítéshez. A GANG csapat a kemény fizikai munka és kitarás mellett az empatikus hozzáállást és az egyértelmű, tiszta kommunikációt tekinti a siker zálogának. Az udvarszépítés folyamatában közösséggé kovácsolódott lakók életterük formálásának aktív résztvevőivé válnak. „Megismerik a saját erejükben, teremtőképességükben rejlő lehetőségeket, megtapasztalják a közös munka és összefogás örömét”, ami a fiatalabb generációkra is maradandó hatást gyakorol. A zöld udvarokat „szabadtéri nappaliként” kezelő GANG a természetközeli, zöldebb élettel azonos hangsúlyt fektet a tevékeny kisközösségi élet felvirágoztatására²⁸.

A belváros kőszivágyában a kertté varázsolt udvar már pusztázta zöldjével is oázist jelent, FRIZ HAEG ökológiai szemléletű „kertlaboratórium” (*GardenLab*) projektjeinek egyik provokatív kezdeményezése viszont a zöldnek bővében levő, konzervatív középosztály lakta alvővárosokat veszi célba. Az *Edible Estates – Ehető Birtokok* (2004-) „veteményező” művészeti akció a pusztán kirakat funkciót betöltő, egyformán jellegtelen előkertekben rejlő potenciált célozza meg, amikor a tulajdonosokat díszkertjük haszonkertté alakítására veszi rá. Pedig az élelemforrásként szolgáló előkert nem új fogalom, az Egyesült Államokban és Angliában a két világháború alatt és közvetlenül utána a lakosság – ahogy erre az ország vezetése is buzdította őket – a „győzelem kertjeiben” (*victory garden*) termelte meg saját zöldség- és gyümölcsszükségletének nagy részét. Haeg projektje egyúttal annak a „gyeptelenítő” (*de-lawning*) mozgalom része, mely az egyhangú

28 A Lélegzet Alapítvány és Levegő Munkacsoport *Zöld Levél Programja* az V-VII. kerület és az Újlipótváros belső udvarainak és elhanyagolt zöldfelületeinek rehabilitációját tűzte ki célul. Bővebben: <http://www.lelegzet.hu/archivum/2008/02/3520.hpp> A *Zöld Levél Program* fontos részét képezi a *Gyógyító kert* projekt, amely hajléktalanszállóra vagy munkásszállóra kényszerülő embereket saját környezetük alakításába bevonva, kezdeményez udvar és kertépítést. A Dózsa György úti Hajléktalanszálló (egykori Népszálló) felújított épületének udvarán DR. KRISTIN FAUREST vezetésével készült el az emelt ágyásokból formált kis közösségi kert (2008). Bővebben: <http://epiteszforum.hu/node/9689> Az 1993 óta Magyarországon élő tájkertész a Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítész Karának tanára, s egyben az ACGA kurátora. Gyógyító kertekkel, terápiás tájakkal foglalkozik a tudományos kutatás szintjén, és hisz abban, hogy a kert képes mentális, emocionális és fizikai sérülések gyógyítására. A Nagy Ignác utcai Büntetés-végrehajtási Intézet belső kertjét, és az azt határoló fal kisvárosi teret ábrázoló, már-már a szabad tér illúzióját keltő falfestményét a rabok készítették 2008. tavaszán. A témáról bővebben: Dr. Faurest, Kristin: *Gyógyító kertek és tájak*. Lásd: http://www.levego.hu/letoltes/kapcsolodo_anyagok/healinglandscape-hu.pdf

FRITZ HAEG
Edible Estates – Ehető birtokok (London, 2008); © fotó: Hieko Prigge
forrás: <http://www.fritzhaeg.com>



(néhány fajra korlátozódó) városi gyeppel helyett a fajok diverzitásának fontosságát, az őshonos növényfajok visszatelepítését szorgalmazza²⁹, illetve a természetlen gyeppel költséges, legkevésbé sem környezetbarát fenntartása helyett zöldségtermesztésre buzdít³⁰. Haeg veteményező alakított előkertjei fricskának hatnak a konzervatív kertvárosi környezetben, de alkotójuk hisz abban, hogy a gondosan megtervezett, változatos kialakítású, esztétikus konyhakertek hosszú távon a díszkertekről alkotott hagyományos kép módosulásához, szépségfogalmunk átalakulásához vezetnek. A Haeg reményei szerint mozgalmá szélésedő veteményezés, amely a városi kertészkedés harmadik fő csapásiránya, a városok fenntartható fejlődésében egyre hangsúlyosabb szerepet játszó városi mezőgazdaság (*urban agriculture*, *urban farming*) problémakörének egyik lehetőségét vizsgálja a művészi kreativitás eszközeivel³¹. Az URBAN FARMING³² szervezete a város kihasználatlan területein zöldség- és gyümölcstermesztés céljából olyan közösségi kerteket létesít, melyek termését a körzetenként létrehozott „élelmiszer-bankban” tárolják és osztják szét a rászorulóknak között.

A környéken lakók önkéntes felajánlásaiból és munkájával fenntartott közösségi konyhakertek mindig az adott hely lehetőségeihez igazodva, a fenntartható mezőgazdaság alapelveit követve választják ki a növényeket. Az Urban Farming kertjeinek esztétikai értéke meg sem közelíti az *Ehető Birtokok* díszkerteket felülmúló, pompás veteményeit, de mint a legtöbb gerillakertészeti akciónál, a célkitűzés és a folyamat beindítása élvez prioritást. Az Urban Farming a GREEN LIVING TECHNOLOGIES együttműködésével Los Angeles kevésbé tehető részén tesztelt „*Ehető Zöld Fal*” („*Edible*” Green Wall Project) programja koktélpáradicsom, chilipaprika, tépősaláták, egyéb zöldségfajták és fűszernövények termesztésére alkalmas falikert kialakítását szorgalmazza, melyet többemeletes társasházak balkonjai köré vagy tűzfalakra montírozva, az emeleti lakásoknak is közvetlen kertkapcsolatot biztosít. Az újrahasznosított alumínium pane-

29 KATHRYN MILLER 1995-ben MICHAEL HONERREL közösen jegyzett *Sivatagi gyeppel* akciója (*Desert Lawns*, 1995) a kaliforniai sivatagba műtőszátra kihelyezett angolgyeppel kicsiny darabkáinak életben tartását dokumentálja. Ironikus formában tárja a meglepő tényeket, hogy mennyi víz, energia és munkaráfordítással teremthetünk a félsivatagos vidéken luxusnövénynek számító fűfajtákból zöld oázist magunknak, amikor az őshonos fűfajták visszatelepítésével egy környezetkímélőbb, hosszú távon fenntartható ökoszisztémát is újrateherelhetünk.

30 Bővebben: Flores, Heather C.: *Food Not Lawns. How to Turn Your Yard Into a Garden and Your Neighborhood into a Community*. London, 2006, valamint www.chelseagreen.com

31 Európában is született *Ehető Birtok*. A Tate Modern megbízására a 2007. nyarán (jún. 20 – aug. 27.) rendezett *Global Cities* kiállítás keretében Haeg egy londoni társasház előtti jellegtelen, üres gyepet, a lakók bevonásával nemcsak közösségi tevékenységekre (kertészkedésen kívül pihenésre, piknikezésre) alkalmas területté, hanem praktikus, a lakóközösséget ehető, friss zöldségekkel és fűszerekkel megajándékozó haszonkertté alakította.

32 <http://www.urbanfarming.org/index.html>

lekből szerkesztett rekeszek rácsozata a megművelhető területet vertikális irányban terjeszti és a PATRICK BLANC nevével fémjelzett *növényfalak* és zöldtetők termékeny alternatívájává lép elő. A tető termőre fordításával kísérletezett MEG WEBSTER a saját, brooklyni műterméhez tartozó tetőterazonon. A 13. emelet szintjének magasában elterülő kertben nyárfák és cseresznyefák mellett szederbokrok, vetemény, halastó és virágos foltok kaptak helyet. A falevelek talajjába komposztálódtak, méhek, lepkék és madarak népesítették be a területet. Az élő, burjánzó természetdarabkát a tulajdonos nyomására 15 év után el kellett távolítani, csak az eredeti kert tizedét tarthatta meg, holott nem okozott kárt az épületben. Webster, aki földdel, vízzel dolgozik, s így alkotja meghökkentő environmentjeit (mint ahogy 1998-ban a New York-i P.S. 1. termeiben vízessé fakasztott és a galériatérből eleven tavat alkotott), az embereknek a természettől való indokolatlan félelmét és kontrollkényszerét okolja a városlakók természettel való ellentmondásos viszonyáért. A romantikus, nosztalgikus ideálképek mögé rejtőzés és a parlagon heverő területek és a kiaknázatlan lehetőségek közötti ellentmondás feloldására szerveződő kert-aktivisták viszont éppen azt igyekeznek bizonyítani, hogy valaképpen mindenhol lehet kertészkedni. Erre hívja fel a figyelmet a már említett SUSAN LEIBOWITZ STEINMAN egyik biointenzív organikus kertintallációja, melyet a Cincinnati Contemporary Art Center *Ecovention* kiállítása (2002) keretében állítottak fel a város egyik terén. A kidobott üvegajtókból, műanyagtartályokból önkéntesek segítségével összebarkácsoltt üvegházat maradó pvc-csőből installált öntözőrendszer táplálta a közeli szökőkút medencéjéből. (A leszüretelt termés később a helyi „élelmszer-bankba” került.) Az installáció címe (*One Straw Revolution*) MASANOBU FUKUOAKA³³ azonos néven elhíresült biointenzív mezőgazdasági módszerére utal, mely szerint a megfelelő növénytársításokkal sűrűn telepített növényzet

33 A fenntartható mezőgazdaság elméletének egyik hivatkozási pontja. A 2008-ban 95 éves korában elhunyt japán mikrobiológus, természetes biogazdálkodás hirdető, 1975-ben megjelent *One Straw Revolution* című írását a *The Natural Way of Farming* és a *The Road Back To Nature* követte. A mai biogazdálkodás számos vonatkozásban támaszkodik az ősi vetésforgó vagy a kártevők elleni növénytársítások technikájára, melyet Masanobu Fukuoka is alkalmazott. A „be-nem-avatkozást” hirdette, az ásás, földbolygatás, metszés, gyomlálás fölöslegességét. A természet megteszi amit kell, a nagyüzemi mezőgazdaság fenekestől felfordította a természetes rendszert és terményeit nem nevezhetjük egészségesnek. Fukuoka a természet, a növények iránti alázatot várta el a gazdálkodótól. Úgy vélte csak az érhet el sikert, aki képes behelyezkedni a növények helyzetébe, megfigyelni mire van szükségük és hagyja őket kiteljesedni, mert a természet mélyebb megértése spirituális megközelítést kíván. Ő maga a sokféle növényvel sűrűn telepített kis parcellákon is komoly terméshozamot produkált. Felélesztette a maglabdacsok technikáját, amelyről már a gerillakertészek magbombái kapcsán szót ejtettünk. Fukuoka azonban azt hirdette, hogy „a gazdálkodás végső célja nem termény, a föld megművelése, hanem az ember művelése és tökéletesítése”. Bővebben: <http://fukuokafarmingol.info/index.html>



WORK ARCHITECTURE COMPANY
Public Farm 1 (MoMA P.S. 1., 2008); © fotó: Hieko Prigge
forrás: <http://ps1.org/news/view/7>

mindenféle bolygatás, fizikai és kémiai behatás nélkül is képes termést produkálni. Kicsi helyen, gyakorlatilag bárhol, egészséges ételhez juthat a városlakó is. A szabadon termő és szüretelhető ételforrások felderítését szorgalmazza a Los Angeles-i FALLENFRUIT („Lehullott gyümölcs”) akciócsoport³⁴. DAVID BURNS, MARTIN VIEGENER és AUSTIN YOUNG a kárba vesző termés megmentéséért szállnak harcba. Részletes térképeket készítenek az egyes városrészekről, megjelölve rajtuk azokat a helyeket, ahol köztéren, nyilvános parkokba ültetett vagy kertekből kihajló gyümölcsfák ágairól szabadon szüretelhet minden városlakó. „Public Fruit” („Köz-gyümölcs”) program keretében gyümölcszedő túrákat szerveznek és igyekeznek országos, illetve világméretű mozgalommá válni. Közben az akcióművészek és kertaktivisták működési területüket az egész városra kiterjesztik, a városi kert közösségi tér és vetemény formájában a kiállítótérbe is beköltözik. 2008 nyarára a *Public Farm 1* (PF1) költözött a MoMA P.S. 1. kiállítótermébe. A WORK ARCHITECTURE COMPANY újrahaznosítható papírhengerekbe telepített veteménye szinte lebeg az udvar felett; a konténerok oszlopokkal alátámasztott hálószerkezetbe illeszkednek. A súlytalannak tűnő kert állandóan változó felületével eleven szoborként hidat képez a külső és belső tér között, átlép a falakon. Árkádjai alatt árnyas ülőhely, bár, hinták állnak a látogatók rendelkezésére. Eleven növénytakarójával szintet visz a tűzfalak közé. Egyesíti magában a díszkert és haszonkert funkcióját, amellyel közösségi térként is szolgál. Az építmény olcsó, újrahaznosítható anyagból készült és energiaszükségletét (az összegyűjtött esővizet forgató berendezést is) teljes egészében napenergiából fedezi. A fenntartható városi növénytermesztés eszméivel és egyik lehetséges módjával ismerteti meg a látogatókat, mindehhez a kortárs építészeti és képzőművészeti formanyelvét használva médiumként.

Richard Reynolds könyvében organikus, fejlődő, állandó változásban lévő szervezetként ír a radikális kertészetről. Ha növény lenne, a zsályához hasonlítaná, mert a zsályának majdnem ezer válfaja létezik, és mindenütt felüti a fejét, alkalmazkodva a legszélsőségebb körülményekhez is. Van fény és árnyékkedvelő, egyynyári és évelő, lágyszárú és vaskosabb fajta. Van köztük visszahúzódó, szinte láthatatlan és ragyogó, kivételes szépségű. A zsály a szegélynövény, nem áll a középpontban, de hozzátartozik a kert képéhez. A radikális kertművészet és kertművelés kiragadott példái széles skálán mozognak. A műfaj növekvő népszerűsége azt jelzi, hogy a kerttörténet dicsőséges évszázadai után a kertművészet rátalált arra a formára és nyelvezetre, mely hitelesen közvetíti a mai kor emberének a természettel való sokszínű és ellentmondásos viszonyát.

34 <http://www.fallenfruit.org/>